

“De Antwerpsche haven in het stormgetij”

Jan Timmermans en de haven van Antwerpen

FRANK SEBERECHTS

Voor de Tweede Wereldoorlog had het partijpolitieke Vlaams-nationalisme (Het Vlaamsche Front en het Vlaams Nationaal Verbond (vNV)) niet buitengewoon veel interesse voor de haven van Antwerpen, behalve dan wat betreft het aspect van de relaties tussen België en Nederland (het Belgisch-Nederlands verdrag, de tussenwateren, de Rijnvaart enz.) enerzijds en tussen België en Frankrijk anderzijds (Straatsburg en Duinkerken). Onder meer volksvertegenwoordiger Herman Vos hield zich met deze problematiek bezig.¹ Einde jaren 1930 en tijdens de Tweede Wereldoorlog bemoeide ook vNV-politicus Jan Timmermans zich met de Antwerpse haven.

In deze bijdrage onderzoeken we de ideeën van Timmermans betreffende de havenpolitiek voor en tijdens de bezetting. Voorts bekijken we zijn werk als schepen van de haven en als burgemeester van Antwerpen. Welke houding nam hij aan tegenover de Duitse politiek? Welke rol speelde hij in het behoud van de haven op het einde van de oorlog?

JAN TIMMERMANS

Op 15 oktober 1901 werd Jan Timmermans in Antwerpen geboren, als zoon van Nederlandse handelaars.² Hij studeerde aan het atheneum in zijn geboortestad, waar hij tijdens de Eerste Wereldoorlog in contact kwam met het activisme.

1. B. Van Causenbroeck, *Herman Vos. Van Vlaanderen naar de wereld. Biografie*, Gent, 1996, passim; F. Seberechts, *Politieke en institutionele geschiedenis van de haven van Antwerpen (1930-1950)*, Universiteit Gent, onuitgegeven doctoraatscriptie, 2001, passim. Herman Vos (1889-1952) was volksvertegenwoordiger (1925-1932) voor Het Vlaamsche Front en senator (1936-1952) voor de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en de Belgische Socialistische Partij (BSP). Na de oorlog was hij meermaals minister.
2. De biografische gegevens werden ontleend aan: Br. De Wever, *Timmermans, Jan*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging (NEVB)*, Tielt, 1998, pp. 3070-3072.

Jan Timmermans, s.d. [ADV, VFA 4886]

Na de dood van Herman Van den Reeck, in 1920, werd zijn politieke en maatschappelijke overtuiging alleen maar radicaler.³ Timmermans studeerde rechten aan de Université Libre de Bruxelles en schreef zich in 1926 in aan de balie in Antwerpen. Hij werd actief in de politiek en koos voor het Vlaamsche Front. Voorts was hij betrokken bij tal van Vlaamsgezinde culturele initiatieven, zoals de Volksuniversiteit Herman Van den Reeck en het Verbond van Vlaamsche Cultuurverenigingen Antwerpen.

In 1929 werd Timmermans verkozen tot provincieraadslid, waar hij deel uitmaakte van de sterk gegroeide Vlaams-nationalistische fractie. De verkiezingen van 1932 brachten hem samen met zijn partijgenoot Antoon Picard in de Antwerpse gemeenteraad.

⁴ Een jaar later volgde hij Herman Van Puymbroeck op aan het hoofd van de Antwerpse afdeling van de Frontpartij.⁵ In die functie voerde hij onderhandelingen met het pas opgerichte Vlaams Nationaal Verbond (VNV). Hij slaagde er niet in de Frontpartij in het VNV te integreren of zijn partijleden tot een overstap aan te zetten. Daarom verliet hij in december 1934 zelf de partij en hij vond dadelijk onderdak bij het VNV. Daar werd hij reeds in februari 1935 gewestleider. In 1936 duwde hij, met weinig succes, de Kamerlijst in Antwerpen. Pas bij de wetgevende verkiezingen van 1939 werd hij verkozen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers.

3. Herman Van den Reeck (1901-1920) was een Vlaamsgezind student die overleed aan de gevolgen van een schotwonde, opgelopen in Antwerpen bij een verboden Guldensporenviering. Zie: L. Vandeweyer, Herman Van den Reeck: pacifist in een gewelddadige beweging?, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 55, 1996, bijzonder nummer, pp. 37-66.
4. Antoon Picard (1884-1949) was huisarts. Tijdens de Eerste Wereldoorlog koos hij voor het activisme. Tijdens het interbellum sloot hij zich aan bij het Vlaamsche Front en hij was van 1932 tot 1938 gemeenteraadslid in Antwerpen.
5. Herman Van Puymbroeck (1884-1949) was journalist. Van 1922 tot 1927 was hij voorzitter van het Vlaamsche Front. Nadien werd hij onder meer hoofdredacteur van *De Schelde*. Hij stapte in de collaboratie en bestreed er het VNV.

In hetzelfde jaar was hij arrondissementsleider van het vnv geworden. Zijn mandaat in de gemeenteraad had hij in 1938 verlengd, als enige vertegenwoordiger van zijn partij. In de loop van de jaren 1930 groeide zijn bewondering voor het Duitse nationaalsocialisme. Hij schroomde zich bovendien niet geregeld antisemitische stukken te publiceren.

In mei 1940 werd Timmermans, in het kader van de veiligheidsmaatregelen naar aanleiding van de Duitse invasie, opgepakt door de Veiligheid van de Staat en naar Frankrijk weggevoerd. Na zijn terugkeer stapte hij met het vnv in de collaboratie. Hij werd in november 1940 lid van de Raad van Leiding van de partij en gouwleider voor de provincie Antwerpen. In december 1941 werd hij schepen van Handel en Scheepvaart in Antwerpen. Begin 1944 volgde hij Leo Delwaide op als burgemeester van de havenstad; op 20 juli 1944 werd hij officieel benoemd.⁶

Na de oorlog kreeg Timmermans te maken met de repressie. Hij werd op 19 september 1945 door de krijgsraad ter dood veroordeeld, wat in beroep op 25 april 1946 werd bekrachtigd.⁷ Enkele jaren later werd het vonnis vernietigd en in maart 1951 kwam hij om gezondheidsredenen in voorlopige vrijheid.⁸ In 1952 was hij nog betrokken bij de stichting van de Vlaamse Volksbeweging (vvb), maar hij vertolkte geen rol van betekenis meer. Timmermans overleed op 5 april 1962 in Etterbeek en werd met toestemming van het Antwerpse gemeentebestuur op het kerkhof Schoonselhof begraven.

DE HAVEN VAN ANTWERPEN VOOR MEI 1940

Als volksvertegenwoordiger en gemeenteraadslid van Antwerpen had Timmermans zeker aandacht voor de havenproblematiek van zijn thuisstad. Geregeld bracht hij zijn mening naar buiten. Hij werd bijvoorbeeld uitgenodigd om zijn visie te geven in een lezing in Rotterdam, voor de Stichting Noord-Nederland-Vlaanderen. Dat was een Groot-Nederlandse drukkingsgroep die omstreeks 1936 was ontstaan en die nauw aanleunde bij Nederlandse fascistische organisaties als het Zwart Front.⁹

6. Leo Delwaide (1897-1978) was advocaat en katholiek politicus. Hij was o.m. volksvertegenwoordiger (1932-1945 en 1949-1968), gemeenteraadslid van Antwerpen, burgemeester (1940-1944) en schepen van de Haven (1939-1941 en 1959-1978).
7. Jan Timmermans, ex-burgemeester van Antwerpen, ter dood veroordeeld, in: *Gazet van Antwerpen*, 19 september 1945; Jan Timmermans tot de doodstraf veroordeeld, in: *Volksgazet*, 19 september 1945.
8. ADVN, BE ADVN AC164 – Archief Frans Van der Elst, D8882: Brief van H. Gielen, Kabinet van de minister van Justitie, aan Van der Elst, advocaat, Brussel, 6 maart 1951.
9. Het Zwart Front werd in 1934 opgericht door Arnold Meijer (1905-1965). De beweging beoogde onder meer de vereniging van Nederland, Vlaanderen en Frans-Vlaanderen in één fascistische staat.

Op 9 februari 1937 sprak hij er over 'De haven van Antwerpen en haar verhouding tot die van Rotterdam'.¹⁰ De belangstelling voor de uiteenzetting was aanzienlijk: behalve de Rotterdamse wethouder verantwoordelijk voor financiën Arie Bastiaan De Zeeuw waren ook nog leden van de stichting Havenbelangen en van de Kamer van Koophandel van Rotterdam aanwezig.¹¹

Timmermans stelde vast dat er een scherpe concurrentiestrijd woedde tussen de twee havens, maar hij noemde dit geen reden om tot een wederzijdse vijandigheid te komen. Integendeel, hij vroeg zich af of Rotterdam en Antwerpen niet gelijkaardige problemen kenden, onder meer in verband met de concurrentie in het eigen land. Zo stond Antwerpen tegenover havens als Gent en Zeebrugge, terwijl Rotterdam te maken had met Amsterdam en Dordrecht. Hij stelde dan ook voor te onderzoeken wat de twee grote havens verbond, eerder dan wat hen scheidde. De grieven die tussen beide havens bestonden, zo zei Timmermans, hadden in de eerste plaats te maken met de Rijntrafiek. Daaraan werden in de voorbije jaren enkele discussies omtrent de kanalen tussen Noord en Zuid toegevoegd. Bovendien klaagde Rotterdam over de vrijstelling van de stapelhuisrechten (*surtaxes d'entrepôt*) waarvan Antwerpen genoot bij de handel met Elzas-Lotharingen en over de hieraan gekoppelde kosteloze sleepdienst tussen Antwerpen en Dordrecht. Voorts betrof de onenigheid ook de verhouding tussen massagoederen en stukgoed, de algemene tarievenstrijd en ten slotte de Maasaftappingen in Limburg.

Tegenover al deze pijnpunten plaatste het Antwerpse gemeenteraadslid een reeks hindernissen die voor de beide havens gelijkaardig waren. Zowel in België als in Nederland diende opgetornd tegen de kleinere havens. De respectieve regeringen toonden wat hem betrof te weinig begrip voor de problemen van de twee grote havens. Maar Rotterdam en Antwerpen hadden bovendien te maken met de concurrentie van de Duitse en Franse havens (vooral Hamburg, Emden, Bremen en Duinkerken). Timmermans veroordeelde de pogingen "om een regiem van autarchie en nationaal-protectionisme te vestigen, te handhaven en uit te breiden, dat als bestendige en zware bedreiging rust op de ontwikkeling onzer havens". Duitsland voerde een politiek van "Duitsche waren door Duitsche havens", terwijl Frankrijk met "protectionisme, de stelselmatige hulpverlening aan de Fransche havens, de toegepaste

10. J.H. Timmermans, *De haven van Antwerpen en haar verhouding tot die van Rotterdam. Een pleidooi voor verstandhouding*, Rotterdam, s.d.
11. Antwerpen en Rotterdam. De verhouding tusschen de havens, in: *Rotterdamsch Nieuwsblad*, 10 februari 1937.
Arie Bastiaan De Zeeuw (1881-1967) was een Nederlands socialistisch politicus. Hij werd in 1917 lid van de Tweede Kamer en in 1923 van de Eerste Kamer. Voorts was hij meermaals wethouder in Rotterdam, onder meer van onderwijs en van financiën.

DE HAVEN VAN
ANTWERPEN EN
HAAR VERHOUDING
TOT DIE
VAN ROTTERDAM

EEN PLEIDOOI VOOR
VERSTANDHOUDING

DOOR

Mr. J. H. TIMMERMANS

ADVOCaat . — LID VAN DEN
GEMEENTERAAD v. ANTWERPEN

LEZING TE ROTTERDAM GEHOUDEN,
VOOR DE STICHTING N. NEDERLAND—
VLAANDEREN, OP 9 FEBRUARI 1937.

UITGAVE: DIETSCH E BOEKHANDEL
NOBELSTRAAT No. 103 — ROTTERDAM

Cover van de brochure *De haven van Antwerpen en haar verhouding tot die van Rotterdam*, Rotterdam, s.d. [Collectie auteur]

tolmaatregelen" Antwerpen verhinderde een rol van betekenis te spelen in Noord-Frankrijk. Spreker betoogde dat de toegevingen in verband met de stapelhuisrechten vooral voor Elzas-Lotharingen een goede zaak waren, terwijl de voordelen voor Antwerpen "*niet bijster groot*" waren. Tot besluit pleitte Timmermans dan ook voor een verstandhouding tussen de twee havens. Op deze wijze zou behalve de concurrentie met de kleinere havens ook de tegenwerking van het buitenland krachtig kunnen worden aangepakt. Hij droeg geen concrete oplossingen aan, maar pleitte voor "*verstandhouding nopens de toe te passen tarieven voor alle verrichtingen die van onzentwege met scheeps- en goederenverkeer in verband staan; bewerken van een algemeene tolpolitiek, die gericht is op de gemeenschappelijke belangen; gezamenlijk beraamde en doorgevoerde afweermiddelen tegen de ons beide in gelijke mate bedreigende konkurrentiestrijd der Duitsche en Fransche Noordzeehavens, en tegen de voor ons zoo uiterst nadeelige mercantilistische tendenzen der betrokken staten*".

Onnodig te zeggen dat Timmermans met deze uiteenzetting instemming oogstte bij zijn Groot-Nederlandse gastheren. Maar ook in Vlaanderen mocht hij het woord nemen over de havenproblematiek. Timmermans herhaalde zijn visie onder meer in een toespraak die hij op zondag 8 mei 1938 hield op de viering van het tienjarige bestaan van het Vlaams Economisch Verbond (VEV) in Antwerpen.¹² Zijn pleidooi voor een "*nauwe samenwerking tusschen de twee Dietsche havens, die de gansche Nederlandsche volksgemeenschap moet ten goede komen*" werd ook hier met sympathie begroet.

TIJDENS DE BEZETTING

De bezetting van België en Nederland, in mei 1940, schiep een nieuwe situatie, niet alleen voor Antwerpen en Rotterdam, maar ook voor de hele politieke en economische constellatie van de Lage Landen. Voortaan zou de wet niet meer gedictieerd worden door de lokale en nationale politieke en economische belangen, maar door een bezettende mogendheid waarvan de plannen niet noodzakelijk strookten met wat de Antwerpse en Rotterdamse belanghebbenden voor ogen stond.

In het najaar van 1940 verscheen een eerste belangrijk artikel in de Vlaamse collaboratiepers over de toekomst van de haven van Antwerpen en van de concurrenten. Het was geschreven door Jan Timmermans, wiens positie, door de collaboratie van het vnv, toch wel een belangrijke wijziging had ondergaan. Waar zijn partij voor de oorlog een zo goed als onbetekenende factor was in de Antwerpse gemeentelijke politiek, was zij nu uitgegroeid tot één van de belangrijkste actoren op het politieke veld. Op dat ogenblik was het vnv zonder discussie de collaborerende beweging met het grootste gewicht in Vlaanderen. Timmermans meende dat de grote havens aan de delta van Rijn, Schelde en Maas een schitterende ontwikkeling

12. V.E.V.-Antwerpen viert z'n 2e lustrum, in: *Volk en Staat*, 9 mei 1938.

in het verschiep hadden.¹³ Hij verwees in zijn bijdrage naar de toespraak die hij op 8 mei 1938 voor het VEV had gehouden en waarin hij had gepleit tegen ongezonde concurrentie en voor een algemene overeenkomst tussen alle West-Europese continentale Kanaal- en Noordzeehavens. Hij verheugde zich erover dat precies deze havens door de loop van de gebeurtenissen een plaats hadden gevonden in de Grootduitse economische ruimte. Hierdoor werden hun kansen om zich te ontwikkelen in het nieuwe Europa, dat nu onder Duitse leiding gevormd werd, in belangrijke mate vergroot. In deze hoop werd hij gesterkt door bemoedigende uitspraken van Oberkriegsverwaltungsrat Essen en van Stadtkommissar Hans Walter Delius.¹⁴ Timmermans verwachtte dat de economie en het verkeersnet van Midden-Europa zich weldra sterk zouden ontwikkelen. De havens in de delta zouden hiermee hun voordeel doen. Hij pleitte en waarschuwde tevens: er moest een mogelijkheid bestaan voor gezonde concurrentie, maar in de eerste plaats diende er gezorgd te worden voor ordening en verstandhouding. *“Want de wanordelijke en ongebreidelde toestanden van vroeger, die volstrekt niet ten voordeele der elkaar bestrijdende groote havensteden strekten, behooren wel voor goed tot een nu voor goed verdwenen liberale en chaotische wereld,”* zo stelde hij. In de bijdrage vinden we een aantal zaken terug die in latere geschriften en toespraken van hemzelf en van andere collaborateurs steeds weerkeren. De auteur verwees naar een nieuwe economische ruimte, met Duitsland als middelpunt en draaischijf. De nationaalsocialistische ordening zou op een vruchtbare wijze de plaats innemen van de liberale concurrentiepolitiek, die als een toestand van chaos werd voorgesteld. In een artikel naar aanleiding van de benoeming van Delwaide tot burgemeester van Antwerpen, in december 1940, werd overigens eveneens met nadruk gewezen op diens ijver, als schepen voor Handel en Scheepvaart, voor een gezonde regeling tussen Antwerpen en Rotterdam, waarbij de nadelige concurrentiestrijd zou worden uitgeschakeld.¹⁵

Begin maart 1941 herhaalde Timmermans zijn standpunten, in aanwezigheid en met instemming van onder meer burgemeester Delwaide, tijdens een voordracht die hij in Antwerpen hield.¹⁶ Hij haalde nog eens fel uit naar de vooroorlogse concurrentiestrijd, die volgens hem slechts voordeel had gebracht aan derden. Rotterdam

13. J. Timmermans, *Onze zeehavens en de nieuwe tijd*. Groote verwachtingen. De weg naar de zee, in: *Volk en Staat*, 24 oktober 1940.

14. Dr. Essen was, met de graad van Oberkriegsverwaltungsrat (OKVR), als Sonderbeauftragter für die Wirtschaft bij de Militärverwaltung rechtstreeks betrokken bij het havenbestuur in Antwerpen. Hans Walter Delius (1884-1945) was een Duits ambtenaar. In 1939 bewerkte hij de inschakeling van Bremerhaven in Wesermünde. Van 1940 tot 1941 werkte hij in Antwerpen als Stadtkommissar. Nadien werd hij naar Oekraïne overgeplaatst.

15. Mr. Leo Delwaide burgemeester van Antwerpen, in: *Het Algemeen Nieuws*, 10 december 1940.

16. De Noordzeehavens. Belangrijke voordracht van Mter. J. Timmermans voor de Hogeschooluitbreiding te Antwerpen, in: *Volk en Staat*, 4 maart 1941.

en Antwerpen dienden nu evenwel rekening te houden met hun Germaanse en Europese rol. De spreker gaf toe dat hij niet wist hoe die er precies zou uitzien. Maar hij was er zeker van dat de twee havens bij de economische opleving na de oorlog een zware taak zouden toegewezen krijgen. Daarom moest worden gewerkt aan de 'ordering' van de kleine en de grote havens in het Deltagebied en aan de technische uitrusting van deze havens. Volgens Timmermans moest men meer dan ooit streven naar een grotere eensgezindheid tussen alle havens van Duinkerken tot Hamburg.¹⁷

SCHEPEN VAN HANDEL EN SCHEEPVAART

In december 1941 werd Jan Timmermans benoemd tot schepen van Handel en Scheepvaart. De benoeming kaderde in een door de Duitsers gesteunde inbraakoperatie van Nieuwe-Ordegezinde politici in het bestaande Antwerpse schepencollege. Daarmee kreeg het collaborerende vnv een sleutelpositie in het Antwerpse stadsbestuur in handen. De nieuwe schepen meende, in een gesprek met het dagblad *Volk en Staat*, dat de toekomst van de haven van Antwerpen er rooskleurig uitzag.¹⁸ De gunstige ligging van de stad, de uitrusting van de haven en de kansen die door de nieuwe, door de oorlog gecreëerde situatie waren ontstaan, maakten dat zij een erg grote rol zou spelen in de handel met het continent en overzee. Hij prees de arbeidskracht van de Antwerpse dokwerker en stelde dat deze alle mogelijke zorgen diende te ontvangen qua beroepsvaardigheid, scholing en voorbereiding: dat was volgens hem niet slechts sociale politiek, maar nationaalsocialistische politiek. De nieuwe schepen ging ook het probleem van de concurrentie tussen de Noordzeehavens niet uit de weg: *"Moet echter voortaan niet meer nadruk gelegd op wat de Noordzeehavens zonder onderscheid, als gemeenschappelijke economische functie vervullen en op de idee: de arbeidsgemeenschap, dan op het begrip: concurrentie, alhoewel deze laatste nooit volledig kan en niet mag worden uitgeschakeld."* Blijkbaar toonde de schepen zich in zijn nieuwe functie iets liberaler dan voordien en dan andere plannenmakers: concurrentie viel dan toch niet geheel uit te schakelen en het verdwijnen ervan zou misschien zelfs schadelijk kunnen zijn. Op welke basis een eventuele samenwerking tussen de verschillende Noordzeehavens zou moeten worden gevestigd, vernam de lezer niet uit dit artikel.

In een interview dat Timmermans een maand later aan een journalist van Belgapress toestond, hernam hij de idee van een 'arbeidsgemeenschap', *"waarin elk der kon-*

17. Hogeschooluitbreiding. Noordzeehavens door Mr. J. Timmermans, in: *Volk en Kultuur*, nr. 6, 8 maart 1941.

18. Groot-Antwerpen met weidsche plannen het nieuwe jaar 1942 in. Een onderhoud met de nieuwbenoemde nationaalsocialistische schepenen, in: *Volk en Staat*, 1-2 januari 1942.

tinentale Noordzeehavens de plaats zal bekleeden, welke haar toekomst krachtens haar geographische ligging, economische waarde en geleverden arbeid". Hij trad echter opnieuw niet in detail over hoe deze arbeidsgemeenschap er concreet diende uit te zien. Voorts toonde hij zich erg optimistisch over de periode van ongekende hoogconjunctuur die de haven van Antwerpen zou meemaken zodra de wapens zouden zwijgen.¹⁹

In een commentaarstuk van C. Van Roosendael in *Het Vlaamsche Land* werden de uitspraken van Timmermans vergeleken met eerdere uitlatingen van secretaris-generaal van Economische Zaken Victor Leemans in de *Brüsseler Zeitung*.²⁰ Die hield er rekening mee dat de activiteiten van de haven van Antwerpen meer op het continent zouden gericht worden. De haven zou dan mogelijk minder oceanreuzen maar meer kleine en middelgrote schepen dienen te ontvangen.²¹

Terwijl het intussen met de haven van Antwerpen allesbehalve goed ging, vanwege de oorlogsomstandigheden, vatte Timmermans, hierin gesteund door het stadsbestuur, het plan op een grootse tentoonstelling te organiseren over Antwerpen, de Schelde en de haven. Op 3 juni 1943 opende het evenement zijn deuren in de Beurs. In het kunstsalon aan de Eiermarkt werd tevens een tentoonstelling gehouden over 'De Schelde in de Kunst'.²² Timmermans greep de gelegenheid aan om het verleden van de stad te bewieroken, maar ook om een blik vooruit te werpen. In zijn redevoering over *De Antwerpsche Haven in het Stormgetij*, brak de schepen van Handel en Scheepvaart een lans voor de toekomst van de haven als Rijnhaven.²³ Hij stelde dat de tijd van het particularisme voorbij was en riep op tot de oprichting van een 'arbeidsgemeenschap' tussen de zeehavens aan de Noordzee. Kennelijk was dit zijn geliefde toekomstbeeld: dergelijke structuur was volgens hem niet slechts wenselijk, maar zelfs noodzakelijk. Hij herhaalde deze stelling overigens in een boek, *Schelde en Antwerpen, historisch en economisch*, dat ter gelegenheid van deze tentoonstelling werd uitgegeven.²⁴

19. Pratend met Mter Jan Timmermans schepen van Handel en Scheepvaart, in: *Volk en Staat*, 31 januari 1942.
20. Victor L. Leemans (1901-1971) was sinds 1936 betrokken bij het VNV, o.m. als leider van de vakorganisatie Arbeidsorde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was hij secretaris-generaal voor Economische Zaken. Na de oorlog kreeg hij te maken met de repressie. In 1949 werd hij senator voor de Christelijke Volkspartij (CVP) en in 1965 voorzitter van het Europees Parlement.
21. C. Van Roosendael, Kanttekeningen op een interview, in: *Het Vlaamsche Land*, 4 februari 1942.
22. F. Prims, *Antwerpsche oorlogsephemeren (10 mei 1940 - 30 maart 1945)*, Antwerpen, 1946, p. 120.
23. AG, 566 A45, Dossier Jan Timmermans: Nota, originele tekst van de redevoering *De Antwerpsche haven in het Stormgetij*, juni 1943.
24. F. Prims & J. Timmermans, *Schelde en Antwerpen, historisch en economisch*, Antwerpen, 1943, p. 58.

Het succes van de tentoonstelling kon echter niet verbloemen dat de havenactiviteit sterk gereduceerd was door de oorlog. Daaraan kon Timmermans weinig doen. Hij moest zijn haven intussen zelfs nog verdedigen: de Duitsers eisten geregeld sleepboten, kranen, afdaken en andere toestellen en materialen op. Timmermans protesteerde tegen deze gang van zaken, onder meer bij de secretarissen-generaal Victor Leemans en Oscar Plisnier.²⁵ Hij vreesde immers dat de haven na verloop van tijd volstrekt onbruikbaar zou worden voor het werk dat na de oorlog wachtte, indien de Duitse bezetter aan een hoog tempo opeisingen bleef doorvoeren.²⁶ Vergaderingen met de Duitse militaire overheden, met het doel de opeisingen te beperken, kenden slechts een beperkt resultaat.²⁷ Zo werd nog op 30 december 1943 de werkplaats 'Stork', eigendom van de stad Antwerpen, bij het afdak van kade nr. 205 voor de Duitse Wehrmacht in beslag genomen.²⁸ Op 3 januari 1944 richtte Timmermans namens het schepencollege een brief aan de Rüstungsinspektion, waarin hij er akte van nam dat met de voorbije opeisingen van de afdaken een einde was gesteld aan de opvoeding van onroerende, zich in het havengebied bevindende stedelijke eigendommen.²⁹ Het college herhaalde dat het onmogelijk akkoord kon gaan met de inbeslagnames. Het hield vast aan het eigendomsrecht van de stad op de uit de haven weggehaalde constructies en het bleef de opeisingen als wederrechtelijk beschouwen. Het college voegde eraan toe: *"Wij houden er aan hier nog aan toe te voegen dat wij er steeds hebben op gestaan onder geen enkelen vorm aan eenige vervreemding van het materieel der Antwerpsche haven onze medewerking te verleen."*

BURGEMEESTER TIMMERMANS EN DE HAVEN VAN ANTWERPEN

Ook als burgemeester bleef Jan Timmermans kampen met opeisingsmaatregelen. Het Reichskommissariat für die Seeschiffahrt besloot in maart 1944 tot de inbeslagname van drie portaalkranen. Zij werden dadelijk na de bekendmaking van

25. Oscar Plisnier (1885-1952) was sinds 1937 en tijdens de Tweede Wereldoorlog secretaris-generaal voor Financiën; in 1941 werd hij benoemd tot voorzitter van het Comité van secretarissen-generaal.
26. Kadoc-K.U.Leuven, Papieren Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, 3.3.5.: Brief van J. Timmermans, schepen en O. Leemans, secretaris, namens het College van Burgemeester en Schepenen, aan secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken, Antwerpen, 23 september 1943.
27. Kadoc-K.U.Leuven, Papieren Paul-Willem Segers, 8.2.5.: Brief van J. Timmermans, schepen, namens het college, aan de heer secretaris-generaal van het ministerie van Financiën.
28. Kadoc-K.U.Leuven, Papieren Paul-Willem Segers, 8.2.5.: Nota van Rüstungs-Inspekteur Franssen, Generalleutnant. Rüstungsinspektion Belgien des Reichsministers für Bewaffung und Munition, aan Stadtverwaltung Antwerpen, durch Rü In Aussenst. Antwerpen, Brüssel, 30 december 1943.
29. Kadoc-K.U.Leuven, Papieren Jean-Charles Snoy et d'Oppuers, 3.3.5.: Brief van J. Timmermans, schepen en O. Leemans, secretaris, namens het College van Burgemeester en Schepenen, aan Rüstungsinspektion Belgien des Reichsministers für Rüstung und Kriegsproduction, Antwerpen, 3 januari 1944.

Redevoering van Jan Timmermans over 'De Antwerpse haven in het stormgetij', Antwerpen, 3 juli 1943 [Collectie SOMA - Brussel, 10573]

deze maatregel gedemonteerd.³⁰ Hetzelfde gebeurde met een drietonskraan einde juni 1944 en nogmaals op 21 augustus.³¹ Op 4 augustus werden nog eens vijf portaalkranen opgeëist, waarvan er alvast twee naar Bremen en twee naar Hamburg konden vertrekken. Van één stond de bestemming nog niet vast.³² Burgemeester Timmermans verzette zich in elk geval tegen de maatregelen. Zo had hij op 13 april een onderhoud over de opeising van havenoutillage met Rüstungs-Inspekteur luitenant-generaal Udo Franssen, zonder resultaat overigens.³³

In het voorjaar en de zomer van 1944 namen de Duitsers maatregelen om de haven van Antwerpen niet zonder slag of stoot in handen van de geallieerden te laten vallen. In de hoogste Duitse militaire kringen werd het bevel gegeven de sluisen, de kaaien en de uitrusting van de haven te ondermijnen, net als alle bruggen over de Nete en over het Albertkanaal. De plannen hiertoe werden opgesteld en de praktische voorbereidingen gestart.³⁴ Voorts dachten de Duitsers eraan een gebied rond Antwerpen onder water te zetten, om zo een eventuele opmars van de geallieerden te belemmeren. Het hoofd van het departement Havenwerken, Karel Bollengier, verbood het stadspersoneel hieraan mee te werken en bracht de burgemeester op de hoogte van het voornemen. Die protesteerde bij de Duitse militaire overheid tegen het inzetten van Belgische arbeiders. Kennelijk had dit succes, want de Duitsers zetten zélf een aantal sluisen open om hun doel te bereiken.³⁵

Timmermans was er in elk geval van op de hoogte dat de Duitsers plannen hadden en voorbereidingen troffen om de haven te vernietigen, wellicht zonder ze in detail te kennen. Volgens Karel Peeters, de directeur van uitgeverij De Schelde en van de krant *Volk en Staat*, die goed bevriend was met de burgemeester, zou deze laatste alles in het werk gesteld hebben om die catastrofe te vermijden.³⁶ Hij beweerde dat

30. SOMA, AA 103: Nota van i.a. Breuer, Reichskommissariat für die Seeschiffahrt, aan Stadt Antwerpen, Dienst der Havenwerktuigen, Utrecht/De Bilt, 20 maart 1944.
31. SOMA, AA 103: Nota van Dr. Bolle, Baudirektor, Reichskommissariat für die Seeschiffahrt, aan Stadt Antwerpen, Dienst der Havenwerktuigen, Utrecht/De Bilt, 29 juni 1944; SOMA, AA 103: Nota van Dr. Bolle, Baudirektor, Reichskommissariat für die Seeschiffahrt, aan Stadt Antwerpen, Havenbestuur, Utrecht/De Bilt, 21 augustus 1944.
32. SOMA, AA 103: Nota van W. Paproth, Deutscher kommissarischer Verwalter, aan Gemeentebestuur der Stadt Antwerpen, Dienst der Havenwerktuigen, Antwerpen, 4 augustus 1944.
33. AG, 566 A 45, Dossier Jan Timmermans: Nota [van J. Timmermans], s.l., 15 april 1944. Udo Franssen (1884-1959) was een Duits militair. Na een carrière bij de marine tijdens de Eerste Wereldoorlog, stapte hij over naar de luchtmacht. In 1942 werd hij luitenant-generaal. Van juni 1940 tot november 1944 was hij Rüstungs-Inspekteur voor België en Noord-Frankrijk.
34. SOMA, AA 1203, III 1: Nota van Graf Stolberg, Generalmajor, s.l., april 1946.
35. De zwarte Helden van den Weerstand. Ook Timmermans was een "Redder van hetgeen er in Vlaanderen nog te redden viel" en bestreed den Duitschen Invloed, in: *Volksgazet*, 9 augustus 1945.
36. ADVN, BE ADVN AC2 - Archief Arthur de Bruyne, D8748: Brief van K. Peeters aan A. de Bruyne,

Timmermans in de laatste dagen van augustus dagelijks op pad was om in Brussel bij alle mogelijke Duitse militaire en civiele bestuursinstanties te gaan pleiten om de haven te sparen en het aangebrachte vernietigingsmateriaal niet te gebruiken. Peeters, die kort vóór de bevrijding volgens zijn zeggen dagelijks met Timmermans in contact was en die na de oorlog een cel met hem deelde, beklemtoonde in een brief uit 1981 aan de publicist Arthur de Bruyne³⁷: *“Zijn dagelijkse tocht naar Brussel heeft hij niet beëindigd zonder het pleit te hebben gewonnen en de belofte te hebben ontvangen dat het materiaal niet zou worden ontstoken. Aan het verzet komt dus niet de minste verdienste toe. (...) Onrechtstreeks was het dus aan Jan Timmermans te danken dat de haven van Antwerpen onmiddellijk door de geallieerden kon worden gebruikt om hun oorlogsmateriaal te lossen.”* De Bruyne trad Peeters hierin bij en besloot dat Timmermans als oorlogsburgemeester eigenlijk de haven had gered.³⁸ Zelf schreef de voormalige burgemeester na de oorlog aan de gouverneur van de provincie Antwerpen dat hij op 1 september 1944 nog krachtig had geprotesteerd bij de Militärverwaltung in Brussel tegen de voorgenomen vernietiging van de haveninstallaties.³⁹

Tijdens het proces van Timmermans, in september 1945, getuigde de vroegere stadssecretaris Oscar Leemans dat de gewezen burgemeester alle stappen had gedaan die hij kon doen om te beletten dat de Duitsers hun plannen zouden uitvoeren.⁴⁰ Op de vraag van de voorzitter van de krijgsraad of de gewezen stadssecretaris van oordeel was dat de redding van de haven aan de demarches van de oorlogsburgemeester was te danken, antwoordde de ondervraagde *“dat een dergelijke voorstelling van zaken overdreven zou zijn, dat de Duitschers vooral verhinderd waren geworden de vernielingen van de haven te voltrekken, door den onverwacht snellen opmarsch van de geallieerde legers en in niet mindere mate door de lokale actie van den weerstand (...) maar dat de heer Timmermans in dit opzicht ongetwijfeld alles gedaan had wat hij kon*

Antwerpen, 7 september 1981.

Karel Peeters (1903-1984) was actief in het Vlaamsche Front en in het VNV. Hij werd o.m. beheerder-directeur van de NV De Schelde, die *Volk en Staat* uitgaf.

37. Arthur de Bruyne (1912-1992) was een Vlaams-nationalistisch publicist, o.m. als medewerker van *'t Pallieterke*.
38. E. de V. [= A. de Bruyne], Uit het dossier van 't Pallieterke. Jan Timmermans. IV. “... met een vluchtige monkel van ironie?”, in: *'t Pallieterke*, 15 oktober 1981, p. 8.
39. AG, 566 A 45, Dossier Jan Timmermans: Brief van J. Timmermans aan de Gouverneur der Provincie Antwerpen, Antwerpen, 8 februari 1945.
40. Jan Timmermans opnieuw voor den Krijgsraad. Stadsbedienden van Antwerpen getuigen, in: *Volksgazet*, 18 september 1945; AG, 566 A 45, Dossier Jan Timmermans: Nota, PV der openbare zitting van 18 september 1945.
Oscar Leemans (1899-1985) was onder meer stadssecretaris van Antwerpen en directeur-generaal van het Havenbedrijf.

doen om de vernieling te voorkomen."⁴¹ Deze genuanceerde uitspraken vindt men niet terug in het artikel dat De Bruyne aan deze episode heeft gewijd, maar zij geven zonder meer de feitelijke toedracht weer.⁴² Ook andere gemeentelijke ambtenaren die bij de haven betrokken waren, zoals K. Bollengier en J. Favresse, kwamen ten gunste van Timmermans getuigen. Ze legden de nadruk op de bekommernis die hij aan de dag legde voor het behoud van de haven.⁴³

BESLUIT

Met zijn ideeën over de werking en de toekomst van de haven van Antwerpen, zat Jan Timmermans op één lijn met de 'derde weg' die de extreemrechtse bewegingen in binnen- en buitenland op economisch gebied voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog naar voren brachten. Het ging hier om een visie die afweek van de traditionele liberale of socialistische denkbeelden. De voorstanders van deze ideeën hadden het over een samenwerking, een 'ordering', die de concurrentie en de tegenstellingen zou uitschakelen. Antwerpen zou, samen met de andere havensteden in de Delta van de Lage Landen, later in de door de Duitsers geleide Europese *Wirtschaftsraum*, een plaats krijgen die beantwoordde aan zijn noden en mogelijkheden.

Als schepen van Handel en Scheepvaart en later als burgemeester van de stad Antwerpen nam Timmermans een cruciale plaats in bij de greep naar de macht van het vnv in de lokale besturen. Bovendien was hij tijdens de oorlog lid van de Raad van Leiding van de partij. We mogen dus wel stellen dat zijn mening over de haven van Antwerpen niets anders was dan wat het vnv voor de Antwerpse haven verhoopde van de Duitse heersers.

Intussen moest Timmermans ervoor zorgen dat het patrimonium van de haven zo ongeschonden mogelijk de oorlog overleefde. De Duitsers legden immers geregeld beslag op stukken van de haven en op onderdelen van de outillage. De protesten van de stedelijke overheid vermochten weinig hiertegen in te brengen. Aan de andere kant probeerde hij de public relations te verzorgen met onder meer tentoonstellingen en optimistische interviews over de toekomst van de haven.

41. AG, 566 A 45, Dossier Jan Timmermans: Brief van O. Leemans aan R. Victor, Antwerpen, 28 september 1945.
42. Zie over de bevrijding van de haven van Antwerpen o.m.: F. Seberechts, *Een hart voor het geallieerde bloed. De bevrijding van de haven van Antwerpen in 1944*, Putte, 2009.
43. AG, 566 A 45, Dossier Jan Timmermans: Nota, Proces Verbaal der openbare zitting van 18 september 1945; Jan Timmermans opnieuw voor den Krijgsraad. Stadsbedienden van Antwerpen getuigen, in: *Volksgazet*, 18 september 1945; Het proces van den V.N.V.-leider Jan Timmermans, de rechterarm van Staf De Clercq en Elias. Den verrader wordt alle eer bewezen!, in: *De Roode Vaan*, 19 september 1945.

Op het einde van de oorlog poogde Timmermans vanuit zijn functie als burgemeester de haven te beschermen tegen de Duitse vernietigingsplannen. Dat de haven van Antwerpen ten slotte zonder al te grote schade de bevrijding overleefde, is evenwel veel meer te danken aan de acties van de geallieerde troepen en van het verzet dan aan de interventies van de burgemeester.

Frank Seberechts (°1961) is doctor in de geschiedenis. Als onderzoeker bij SOMA en ADVN publiceerde hij onder meer over verschillende aspecten van de geschiedenis van de Vlaamse beweging en van de Tweede Wereldoorlog. Hij is lid van de redactie van *Wt*.